

Сергеева В.Ф.

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки

Східноєвропейського національного
університету імені Лесі Українки
Україна, м. Луцьк

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ТА ВЗАЄМООБУМОВЛЕНОСТІ КАТЕГОРІЙ «ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ» І « ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ»

У статті піднімається актуальне питання педагогічного спілкування і педагогічної взаємодії, розглядаються сучасні підходи щодо співвіднесення цих категорій; визначено їх сутність як специфічних форм взаємовідносин суб'єктів педагогічної діяльності (система «вчитель-учні»); окреслено виховні й розвиваючі можливості спілкування; обґрунтовано специфіку, суттєві риси, функції, характер взаємодії; в цілому спілкування розглядається як умова взаємодії, як система виховних ситуацій, як власне взаємодія, в процесі якої здійснюється вплив однієї із взаємодіючих систем на іншу, що дозволяє розглядати категорії «педагогічне спілкування» і «педагогічна взаємодія» у контексті співвідношення та взаємообумовленості; зазначено умови й параметри діяльності вчителя, які сприятимуть підвищенню ефективності педагогічної взаємодії і розвитку особистості учня.

Ключові слова: педагогічне спілкування, педагогічна взаємодія, співвідношення, взаємообумовленість, педагогічна діяльність, система «вчитель-учні».

Постановка проблеми. Априорі нової системи освіти – гуманізм та загальнолюдські цінності, визнання особистості кожної дитини, підвищення ролі гуманітарних знань. Відтак, і вчені, і вчителі-новатори шкільної практики ведуть інтенсивний пошук нової олюдненої виховної парадигми.

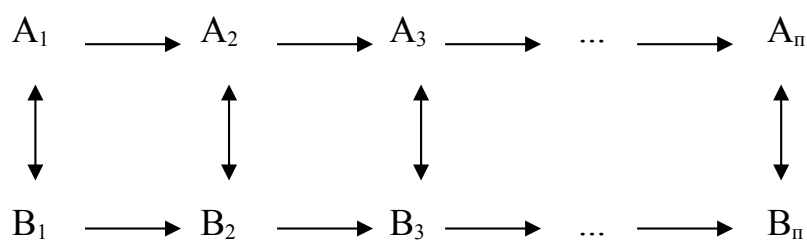
Головною умовою, яка забезпечує реалізацію знань про особистість є активна суб'єкт-суб'єктна педагогічна взаємодія у постійному розвитку, за якої взаємини педагога з вихованцями будуються за схемою «особистість-особистість». При цьому вчитель намагається будувати відносини з дітьми так, щоб не блокувати їх самодіяльність, критичність, творчість, а заохочувати їхню ініціативу, активізувати їх творчий потенціал.

Аналіз досліджень і публікацій. До проблеми педагогічного спілкування, педагогічної взаємодії звертались видатні педагоги минулого – К.Ушинський, В.Фльоров, С.Русова, П.Блонський, Г.Челпанов, Е.Звягінцев, М.Рудницький, Т.Шацький, В.Сухомлинський. Гуманістичні ідеї і орієнтири, що ґрунтуються на повазі до особистості дитини, на піклуванні про її розвиток – основний вектор сучасних досліджень в педагогіці. Відтак, питання педагогічного спілкування, педагогічного співробітництва, діалогу, взаємодії стали предметом досліджень багатьох науковців. Дослідники розглядають різні аспекти цих процесів: особливості педагогічного спілкування (С.Кондратьєва, Ю.Кулюткін, Б.Паригін, Г.Сухобська); розвиток спілкування дітей і дорослих та його вплив на особистість дитини (О.Запорожець, Л.Виготський, М.Леонт'єв, О.Бодальов, Н.Волкова, М.Лісіна); мотиваційну сферу спілкування дітей (А. Рузька, В. Котирло, Л. Проколієнко); педагогіку взаємодії (А.Белкін, О.Глузман, С.Вітвицька, І.Зимова, Л.Коваль, Є.Коротаєва); педагогіку співробітництва (А.Донцов, М.Касьяненко., Х.Лийметс, А.Петровський, Д.Фельдштейн, С.Якобсон); педагогіку підтримки (О.Газман, Н.Михайлова, С.Юсфін); техніку педагогічного спілкування (В.Кан-Калик, Н.Ольшанська); майстерність педагогічного спілкування і взаємодії (І.Зязюн, Н.Островерхова); взаємодію в колективі (О.Киричук), культуру взаємин і культуру педагогічного спілкування (В.Грехн'єв, О.Кириченко, С.Петеріна), психологію спілкування (О.Бодальов, М.Кузьміна, О.Леонт'єв, Б.Ломов), психологію професійної комунікації (Л.Орбан-Лембрик) тощо.

Формулювання цілей статті. Мета написання статті визначається необхідністю проаналізувати різні підходи до категорій «педагогічне спілкування» та «педагогічна взаємодія», конкретизувати їх науково-педагогічне визначення, співвідношення та взаємообумовленість.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науці щодо співвіднесення категорій «спілкування» і «взаємодія» можна знайти різні підходи.

В.Максакова стверджує, що розгляд категорії «взаємодія» передбачає тлумачення того, що є «матеріальним середовищем цієї взаємодії», а саме - педагогічного спілкування [5]. Б.Ломов, визначаючи сутність спілкування, кваліфікує його як взаємодію в «суб'єкт-суб'єктній системі», як специфічну форму взаємодії людини з іншими людьми, як взаємодію суб'єктів [10]. Психолог О.Леонтьєв, відносить спілкування до необхідних умов здійснення взаємодії [4]. Б.Паригін розглядає спілкування як «процес, який може одночасно виступати і як процес взаємодії індивідів, і як інформаційний процес, і як відношення людей один до одного, і як процес їх взаємовпливу один на одного...» [7]. Відомий сучасний педагог І.Зязюн розглядає професійне педагогічне спілкування як комунікативну взаємодію педагога з учнями, батьками, колегами, спрямовану на встановлення сприятливого психологічного клімату, психологічну оптимізацію діяльності і стосунків [8]. А О.Киричук зазначає, що елементи системи спілкування (А і В) у процесі взаємодії перебувають у взаємній постійній зміні, коли зміна (вплив) одного елемента викликає зміну (вплив) іншого при збереженні властивостей цілісності всього утворення. Схематично цей процес можна змоделювати так:

де під впливом взаємодії елементи системи (А і В) перебувають у постійній зміні [3].

Педагогічне спілкування і педагогічна взаємодія є важливими складовими навчально-виховного процесу, і обійтися без їх вивчення для подальшого розвитку педагогічної теорії й практики неможливо. Тому перш за все виникає необхідність в уточненні понять «педагогічне спілкування» та «педагогічна взаємодія».

Проблема спілкування є однією з глобальних проблем певного кола наук, зокрема і освітньої галузі, адже навчально-виховна діяльність тісно пов'язана із спілкуванням. Порушення ж спілкування з дорослими (однолітками) обов'язково впливає і на характер поведінки у навчальному закладі.

В категорії «спілкування» можна виділити багато аспектів. Філософський аспект спілкування зв'язаний з розумінням соціального статусу суб'єктів спілкування. За останні роки вчені-філософи розширили дослідження ролі й значення спілкування у формуванні особистості та її життєдіяльності у суспільстві, яке соціалізує та індивідуалізує вплив спілкування на взаємозбагачення людей, прилучення їх до моральних та інших цінностей тощо (В.Афанасьєв, М.Каган, Г.Смирнов, Г.Філонов, Л.Терентьєв, В. Тисленко). Теоретичні положення і висновки вчених-філософів плідно використовуються у дослідженнях педагогів і психологів.

Аналіз літературних джерел свідчить, що в педагогічній й психологічній науці і досі не склався єдиний підхід до розуміння педагогічного спілкування. Характеризуючи його специфіку і визначаючи суттєві риси, автори ґрунтуються на різних методологічних позиціях.

Загалом *педагогічне спілкування* кваліфікується як складний і багатоплановий процес установлення і позитивного розвитку контактів між учасниками навчально-виховної діяльності. Так, О.Бодальов визначає спілкування в педагогічній діяльності як «взаємодію двох чи більше

людей, яка полягає в обміні між ними інформацією пізнавального чи афективно-оцінного характеру» [1]. Підкреслюючи значущість дидактично-виховних функцій педагогічного спілкування, О.Леонт'єв зауважує, що оптимальне педагогічне спілкування педагогів з вихованцями в процесі навчання створює найкращі умови для розвитку мотивації дітей і творчого характеру навчальної діяльності, для формування особистості дитини, забезпечує сприятливий емоційний клімат навчання (зокрема, перешкоджає виникненню психологічних бар'єрів), гарантує управління соціально-психологічними процесами в дитячому колективі і дає змогу максимально використовувати в навчальному процесі особистісні прояви педагога-вихователя [4]. В.Грехньов вважає доцільним наступне визначення: "педагогічне спілкування - це особливий вид спілкування як діяльності, в основі якої є суб'єкт - суб'єктне відношення, яке реалізується в спеціально організованих умовах" [2, с. 38].

Отже, спілкування в педагогічній діяльності розглядається, по-перше, як засіб вирішення навчальних завдань, по-друге, як соціально-психологічне забезпечення виховного процесу, по-третє, як спосіб ефективної організації взаємостосунків учителя і дітей.

Слід зазначити, що незважаючи на різноманітність підходів, для всіх досліджень спільним є розуміння педагогічного спілкування як особливого виду діяльності, під час якого здійснюється взаємодія педагога з учнями.

Спільним є також визнання творчого характеру педагогічного спілкування, яке не виключає в той же час оволодіння певними методами і прийомами техніки спілкування. Проте, варто наголосити, що останнім часом в педагогічній науці досить поширеною є думка про те, що техніці спілкування, вмінню встановити контакт доцільно і потрібно навчати. Найбільш повно ці питання розглянуті в працях В.Кан-Калика.

В педагогічній літературі категорія «взаємодія» вживається відносно нещодавно, хоча вона має довгу історію в надрах філософії. Як філософська категорія «взаємодія» відображає найбільш загальну форму

руху і розвитку, процес взаємовпливу суб'єктів. Взаємодія визначає структуру будь-якої системи, якості, які притаманні її процесам, і виявляється насамперед у цілеспрямованих зв'язках, у взаємообумовленості явищ. У такий спосіб категорію «взаємодія» було проаналізовано німецькими філософами (Г.Зіммель, М.Вебер, Г.Ріккерт, К.Манхейм, Х.Фрайер). Цей аналіз свідчить про те, що взаємодію як реальне явище можна розглядати лише тоді, коли існують певні ознаки: одночасність існування об'єктів, двобічність зв'язків, взаємообумовленість у змінах сторін, внутрішня самоактивність об'єктів.

Таким чином, взаємодія - це процес, який відбувається принаймні між двома сторонами у певному відрізку часу, коли зміна стану системи відбувається не лише узгоджено, а і взаємообумовлено.

В психологічному аспекті категорія «взаємодія» розглядається у двох значеннях. В широкому - це випадковий або запланований тривалий або короткочасний вербальний або невербальний особливий контакт двох і більше людей, який має наслідком взаємозміни у поведінці, діяльності та відношеннях. У вузькому - це система взаємообумовлених індивідуальних дій, які пов'язані циклічною причинною залежністю, де поведінка кожного із учасників виступає і стимулом, і реакцією на поведінку інших.

Широке трактування використовується для позначення безпосереднього взаємозв'язку індивідів, вузьке - для позначення засобу реалізації спеціальної діяльності.

Усвідомлення важливості й необхідності цієї категорії щодо аналізу педагогічних явищ, нам вважається, було підготовлено, з одного боку, практичною ситуацією, пов'язаною з розширенням об'єму освіти, з намаганням підвищити ефективність навчальної і виховної діяльності, з критикою щодо однобічного трактування учня лише як об'єкту педагогічного впливу. З іншого боку, звернення до категорії «взаємодія» було викликане розвитком соціально-психологічних досліджень, зокрема,

досліджень, пов'язаних з проблемою спілкування і проблемою соціально-психологічного підходу до процесів виховання і навчання.

В найбільш загальному розумінні під *педагогічною взаємодією* психологи і педагоги (О.Бодальов, О.Леонтьєв, Х.Лійметс, Б.Ломов, М.Обозов та інші) розуміють систему педагогічно спрямованих взаємозумовлених дій, де кожна дія однієї сторони викликає відповідну дію іншої. Кінцевим результатом такого обміну є вироблення певної єдиної системи спільних уявлень як основи для спільних дій.

У рамках питання, що розглядається, серед багатьох систем, які досліджуються в сучасній педагогічній науці (колектив-особистість, школа-сім'я-особистість, особистість-оточуюче середовище та багато інших), найбільше нас цікавить система «вчитель-учні» як така, що має необмежені і недостатньо вивчені можливості щодо безпосереднього впливу на особистість, відтак і щодо реалізації педагогічної взаємодії. Характеристики оточуючого середовища названої системи ми розглядаємо з точки зору їх значущості для особистості в процесі реальної життєдіяльності. Зв'язок між елементами системи пов'язаний із взаємообумовленістю самого існування цієї системи - існування окремих її елементів. У системі «вчитель-учні» структура процесу взаємодії пов'язана із конкретною виховною ситуацією, але завжди існують первинні, основні, спільні елементи взаємодії. Так, на думку науковця М.Подберезького, педагогічна взаємодія характеризується як загальними властивостями або ознаками взаємодії в цілому, так і специфічними, які відповідають сфері реалізації. Дослідник вважає, що педагогічна взаємодія супроводжується певною специфічною енергією, яка виявляється з боку учасників та неможлива без процесів впливу; відображається у вчинках та поведінці дітей і дорослих та базується на конкретних навчальних діях [9, с.31].

Структуру педагогічної взаємодії в системі «учитель-учні» можна визначити на основі етапів її здійснення. А саме: 1) усвідомлення

проблеми і мети; 2) сприйняття партнера по взаємодії; 3) прийняття рішення; 4) актів комунікативної діяльності та поведінки.

Психолог М.Обозов визначає, що будь-яка взаємодія людей починається із розподілу функцій - без цього неможливе існування групи як єдиного цілого, як системи. Функції взаємодії визначаються тим, що окремо досягнення спільної мети неможливе. Вони ґрунтуються на взаємному урахуванні можливостей, які сприяють взаємодії, та взаємній згоді і домовленості щодо керівництва взаємодією. Керівництво, з одного боку, чимось обмежує свободу дій кожного, але з іншого, дає можливість більш повно виявити себе у загальній справі [6].

При визначенні структури і функціонального змісту педагогічної взаємодії в системі «педагог-учні» доречно виділити три основні її *функції*, що забезпечують формування особистості: 1. конструктивну; 2. допоміжну; 3. комунікативну.

Конструктивна функція полягає у здійсненні активного впливу на особистість учня в спільній діяльності; допоміжна - у створенні відповідних умов; комунікативна - у забезпеченні необхідною інформацією.

Педагогічна взаємодія як об'єктивна категорія і важлива складова освітньо-виховного процесу передбачає такі характеристики, як зміст, характер, організація (процесуальність). На основі проведеного теоретичного аналізу, під *змістом* педагогічної взаємодії ми розуміємо внутрішній контакт між вчителем і вихованцями, своєрідний підтекст їх стосунків, характер особистісних зв'язків, в основі яких лежить розуміння учнем мотивів, вчинків і вимог учителя. *Характер* взаємодії безпосередньо залежить від уміння вчителя проникнути у внутрішній світ своїх вихованців, зрозуміти тонкі рухи душі дитини. Лише таке глибоке знання особистості стає надійною основою для вироблення правильної стратегії педагогічної взаємодії. *Організація* передбачає упорядкування зв'язків,

вибір таких взаємних позицій суб'єктів, за яких кожна сторона могла б в повній мірі реалізувати свої творчі здібності, можливості та інтереси.

У процесі взаємодії особлива роль належить вчителю. Саме вчитель створює атмосферу, яка може надихати учня або руйнувати його впевненість у своїх силах, заохочувати або пригнічувати його, розвивати або гальмувати його творчі можливості. Творча діяльність учнів завжди опосередковується творчою педагогічною діяльністю вчителя.

Згідно психолого-педагогічних досліджень відомо, що від якості спілкування, обраного стилю спілкування, залежать не лише академічні успіхи учня й професійні досягнення учителя, а й фізичне та моральне здоров'я, ставлення до світу, до самого себе, швидкість і якість розвитку особистості. Діє і зворотна залежність: продуктивність діяльності, її творча і гуманістична наповнюваність багато в чому визначає особливості спілкування людини з навколишнім світом, взаємостосунки з іншими людьми. Доречно наголосити, що справжня особистісна гармонія людини починається саме із розуміння людьми одне одного, і тому спілкування, а надто взаємодія учителя й учнів, батьків і дітей розглядається як перша й найважливіша сходинка до духовності, моральності, гуманістичної спрямованості особистості.

Сучасні психологи (Д.Аткінсон, Р.Бернст, Дж. Джанпольський, І.Конн, К.Роджерс та ін.) знайшли ґрунтовні аргументи щодо суттєвого впливу спілкування на емоційну та інтелектуальну сфери дитини, становлення її як особистості в цілому. Наприклад, збільшення кількості дітей з високим рівнем тривожності, що веде до хронічних неврозів, емоційної і соціальної пасивності, зумовлене, головним чином, низькою якістю міжособистісних відносин у системах «учитель-учень», «батьки-дитина», «учень-учень» Нагнітання негативних оцінок, постійна критика на уроках та поза ними, загроза моральному й фізичному благополуччю маленької дитини, похмурі обличчя і похмурі слова дорослих не творять, а спотворюють тендітну психологічну та моральну конституцію дітей.

На нашу думку, плануючи взаємодію з учнями, вчитель повинен обміркувати не лише її зміст, а й засоби спілкування (вербальні й невербальні), особливості мовлення, поведінки, жестів, словесної й технічної акцентуації тощо. Важливо, щоб у спільній діяльності способи взаємодії були адекватні особистісним особливостям тих, хто навчається, обставинам спілкування. Така організація взаємодії сприяє установленню стосунків взаєморозуміння, взаємодовіри, взаємоповаги між учасниками спілкування. Довіра, співпраця, критичне ставлення учителя як до інших, так і до себе, особиста відданість інтересам дітей – це найсприятливіші умови для розвитку особистості дитини, що мають визначати структуру педагогічної взаємодії.

Отже, педагогічно доцільний варіант взаємодії в системі «учитель – учні» повинен характеризуватися такими показниками як: 1. зацікавленість учителя в продуктивному контакті з учнями; 2. здатність до самовизначення, вибору ефективних форм і змісту педагогічного впливу на учнів; 3. рівень усвідомлення своєї рольової позиції в результатах розвитку особистості тих, хто навчається;

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, оптимальною взаємодією педагога та учня є взаємна «схильність» до спілкування. Ми маємо розглядати спілкування як умову взаємодії, як систему виховних ситуацій, як власне взаємодію, в процесі якої здійснюється вплив однієї із взаємодіючих систем на іншу. А відтак, ми можемо констатувати, що категорії «педагогічне спілкування» і «педагогічна взаємодія» перебувають у взаємозв'язку і можуть розглядатися у контексті співвідношення та взаємообумовленості.

Подальшого детального вивчення потребують питання впливу ефективних форм педагогічної взаємодії на становлення особистості дитини, взаємостосунків учителя з учнями у сучасних соціально-економічних умовах, ролі спілкування у вихованні школярів, технологій розвитку продуктивної педагогічної взаємодії тощо.

Література :

- 1.Бодалёв А.А. Личность и общение / А.А. Бодалёв / М. : Международная педагогическая академия, 1995. – 328 с.
- 2.Грехнёв В.С. Культура педагогического общения / В.С. Грехнёв /- М. : Просвещение, 1990. - 143с.
- 3.Киричук О.В. Спілкування в колективі як фактор формування особистості учня / О.В. Киричук // Радянська школа. - 1977. - № 1. - С. 23-27.
- 4.Леонтьев А.А. Педагогическое общение / Леонтьев А.А. / - М. : Знание, 1979. - 47 с.
- 5.Максакова В.И. Некоторые проблемы взаимодействия учителя и младших школьников. В. кн.: Взаимодействие коллектива и личности в воспитании. Тезисы. /В.И.Максакова / - Таллин : Изд-во Таллинского пединститута, 1979. - С. 58-63.
- 6.Обозов Н.Н. Психология малых групп и коллективов // Социальная психология / Под ред. Е.С.Кузьмина, В.С.Семенова. - Л. : ЛГУ, 1979. - С. 120-138.
- 7.Парыгин Б.Д. Основы социальной психологической теории / Б.Д. Парыгин / - М. : Мысль, 1971. - 351 с.
- 8.Педагогічна майстерність / За ред. І.А. Зязюна. - К.: Вища школа, 1997. – 349 с.
- 9.Подберезський М. К. Характеристика особливостей педагогічної взаємодії / М. К. Подберезський // Вісник Дніпропетровського ун-ту ім. Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». - 2011. – № 2. – С. 31–36.
- 10.Проблема общения в психологии / Под. ред. Б.Ф. Ломова. – М. : Наука, 1981. -280 с.

Сергеева В.Ф. Вопросы соотношения и взаимообусловленности категорий «педагогическое общение» и «педагогическое взаимодействие»

Аннотация. В статье поднимается актуальный вопрос педагогического общения и педагогического взаимодействия, рассматриваются современные подходы к соотношению этих категорий; определена их сущность как специфических форм взаимоотношений субъектов педагогической деятельности (система «учитель – ученики»); очерчено воспитательные и развивающие возможности общения; обосновано специфику, существенные черты, функции, характер взаимодействия; в целом общение рассматривается как условие взаимодействия, как система воспитательных ситуаций, как собственно взаимодействие, в процессе которого происходит влияние одной из взаимодействующих сторон на другую, что позволяет

рассматривать категории «педагогическое общение» и «педагогическое взаимодействие» в контексте соотношения и взаимообусловленности; определены условия и параметры деятельности учителя, которые будут способствовать повышению эффективности педагогического взаимодействия и развитию личности ученика.

Ключевые слова: педагогическое общение, педагогическое взаимодействие, соотношение, взаимообусловленность, педагогическая деятельность, система «учитель –ученики».

Sergeeva V. The issue of the relationship and interdependence categories "Pedagogical dialogue 'and' pedagogical interaction"

The article deals with the topical issue of pedagogical communication and pedagogical interaction, discusses current approaches to the correlation of these categories. It is determined their identity as a specific form of relations of the subjects of pedagogical activity (system "teacher-student"); defined educational and developmental possibilities of communication; justified the specificity, essential features, functions and character of the interaction. Generally communication is considered as a condition of interaction, as a system of educational situations, that is properly interaction, during which one interacting system influences to another, that allows to consider the category of pedagogical communication and pedagogical interaction in the context of correlation and interdependence. The article details the conditions and parameters of activity of teacher, which improving the efficiency of pedagogical interaction and development the personality of pupil.

Keywords: pedagogical communication, pedagogical interaction, correlation, interdependence, pedagogical activity, system "teacher-student"